

Trendy vývoje veřejných knihoven

Jana Sodomková

Mám-li se zabývat trendy vývoje veřejných knihoven, je na místě si nejprve definovat veřejnou knihovnu jako instituci poskytující obyvatelům určitý druh a typ služeb, které jim ve stejné kvalitě a šíři nemůže poskytovat jiná instituce nebo organizace. Definic veřejné knihovny je řada, většina z nich shoduje na tom, že je zřizovaná a financovaná místním, ev. některým ústředním orgánem státní správy nebo jinou organizací oprávněnou jednat jejím jménem, je přístupná komukoli, kdo jí chce využít, bez jakýchkoliv předpokladů či diskriminačních omezení. Z definice se odvíjejí další funkce a služby veřejných knihoven. Tedy shrnuto: veřejné knihovny jsou proto, aby uspokojovaly potřeby lidských společenství, která se liší životními podmínkami, demografickým složením, ekonomickou situací apod., ale všichni potřebují mít přístup ke knihám a dalším informačním médiím pro účely vzdělávání a oddechu, pro účely orientace v otázkách, které přináší všední život. Všichni potřebují informace, jejichž nejpřístupnějším zdrojem jsou veřejné knihovny, které je poskytnou samy nebo je zprostředkují. Toto obecné vymezení platí pro všechny knihovny ve světě, naše nevyjímaje.

Je v obecném povědomí knihovníků, ale i veřejnosti (alespoň té části, která je zvyklá knihoven využívat), že veřejné knihovny jsou nejpočetnějšími kulturními zařízeními. Nahlédneme-li na to z aspektu srovnání s jinými oblastmi kultury, je následující: Mezi statisticky sledovanými odvětvími resortu kultury ČR disponují veřejné knihovny několikanásobně vyšším počtem vykazujících jednotek než ostatní kulturní zařízení, k jejich obsluze jsou úměrně vybaveny počtem pracovníků, v rámci resortu kultury se podílem odborných pracovníků k počtu zaměstnanců řadí na první místo (cca 80 %). V přepočtu neinvestičních nákladů na jednoho pracovníka odvětví kultury zaujímají veřejné knihovny nejnižší příčku a také výnosy z jejich činnosti jsou nejnižší. Ekonomická aktivita není ale jejich posláním, jejich celospolečenský přínos by se měl vyjadřovat v jiných rovinách, přínosem v oblasti vzdělávání a sebevzdělávání, kultuře a rozšiřování informačního rozhledu. Samozřejmou je i složka rekreativní, protože mnoho čtenářů a uživatelů hledá kvalitní beletrii a oddechovou literaturu, která je leckde bohužel vytlačována brakem, při nejlepším pak čtivem.

Na trendy vývoje veřejných knihoven je možné se dívat z různých hledisek, která mohou být z určitých důvodů preferována nebo potlačována. Za nejpodstatnější dvě oblasti, které by měly sehrávat nejdůležitější roli a být v jedné rovině lze považovat:

1. Trendy vývoje v oblasti řízení, organizace a financování
2. Trendy v oblasti kvality a rozsahu služeb (s předpokladem důkladné znalosti prostředí a informačních a čtenářských potřeb obyvatel – potenciálních uživatelů služeb knihoven.

1. Trendy vývoje v oblasti řízení, organizace a financování

O změnách v organizaci a řízení veřejných knihoven již bylo řečeno mnohé a možná, že už i všechno. Přes námitky a nesouhlas knihovníků na jedné straně a neochotě či vstřícnosti stávajících i budoucích zřizovatelů na straně druhé, transformace veřejných knihoven pokračuje a asi bude dokončena jako nevratný zákonitý proces. To, že nelze stanovit jednotný model této transformace není neschopností ústředních orgánů – ministerstva kultury, SKIPu, Národní knihovny, ale respektováním demokratických principů, zákona o obcích a zákona o okresních úřadech. Svůj podíl ovšem na tom má i neexistence nového knihovnického zákona. Obecným pozitivním trendem ve zřizování a řízení knihoven je převádění odpovědnosti ze státu na obce, což je v převážné míře záležitostí okresních knihoven. Ke konci druhého pololetí bylo z působnosti okresních úřadů pod městské úřady převedeno 31 okresních knihoven, proces dále pokračuje.

Kdyby docházelo jen k převodu okresní knihovny z působnosti OkÚ pod městský úřad se zachováním určitého objemu tzv. regionálních funkcí, bylo by to poměrně jednoduché a asi i bez vážných problémů. Realita je ale taková, že některé bývalé okresní knihovny přestaly plnit regionální funkce, došlo u nich k omezení služeb a tím i snížení počtu pracovníků a krácení rozpočtu. Jinde byla okresní knihovna sloučena s jiným okresním zařízením (kulturním střediskem, muzeem), jedna okresní knihovna je od 1. 1. 1996 obecně prospěšnou společností se 100 % zakladatelským podílem města a okresní funkce zajišťuje na základě smlouvy s OkÚ. Ve třech okresech (situace se ale rychle mění) vykonává regionální funkce tzv. okresní knihovna zřízená okresním úřadem jen pro realizaci regionálních funkcí – bez zázemí knihovnických a informačních fondů, knihovnických a informačních služeb. Toto řešení je pravděpodobně přechodné, ale budme rádi, že je, okresní úřad si je vědom, že veřejná knihovna v jeho sídle má širší působnost, trochu jiné postavení a funkce než v jiném městě okresu.

Nelehký proces transformace knihoven je ale provázen řadou problémů, z nichž je nejzávažnější rozpad okresních, resp. střediskových systémů ve-

řejných knihoven a ponechání místních vesnických knihoven s dobrovolnými pracovníky jejich osudu. Z globálního pohledu to vede k výraznému zhoršení kvality poskytovaných knihovnických služeb poměrně velkému počtu obyvatel. Přidáme-li k tomu trvale nízké rozpočty knihoven na nákup literatury a provoz, nemůže nás to naplňovat přílišným optimismem.

Transformace okresních knihoven na městské s regionální funkcí bude pokračovat a bude asi v brzké době dokončena. Jejich funkce a postavení jako regionálních knihovnických center bude ale také souviset s novým územně správním uspořádáním státu, o němž vláda uvažuje i v tomto volebním období. Programové prohlášení vlády ČR schválené 17.7.1996 uvádí: „V oblasti veřejné správy považuje vláda za prioritu racionalizaci veřejné správy, založenou na odpovídající míře decentralizace rozhodování, na respektování přirozených regionálních vazeb uvnitř českého státu a na výrazném omezení byrokracie všeho druhu. K uskutečnění tohoto cíle vláda po legislativní i věcné stránce navrhne a připraví zřízení regionální samosprávy.“

Nové regionální uspořádání se může dotknout i státních vědeckých knihoven, nyní zřizovaných ministerstvem kultury ČR a způsobu jejich financování (např. z regionálního ústředí, širší nebo vybrané funkce z rozpočtu státu, zůstanou dále zřizovány ministerstvem kultury). Ale ať už nové územní celky vzniknou, či nikoliv, je třeba transformovat okresní knihovny na městské s vědomím jejich dalších funkcí, služeb a povinností. A nejsou to jen klasické regionální funkce z knihovnického aspektu – odborná poradenská a metodická pomoc veřejným a dalším knihovnám okresu, školení a vzdělávání knihovníků (hlavně dobrovolných), vytváření odborného zázemí apod., ale musí být především odborným a informačním zázemím uživatelů. Obyvatelé okresu (regionu) by měli mít v dostupné vzdálenosti, aby návštěva okresní knihovny nebyla celodenním drahým výletem, k dispozici encyklopedie, slovníky, odbornou literaturu, napojení do národní knihovnické počítačové sítě a do Internetu, možnost využívat informačních databází atd., což by jim měla regionální knihovna umožnit.

Jak bylo již konstatováno, ruku v ruce s transformací okresních knihoven jde rozpad okresních a střediskových kooperačních systémů. Tam, kde nyní již městská knihovna nevykonává žádné regionální funkce, jsou v situaci, že nikdo nezná stav knihovnictví v okrese, že se velice obtížně zpracovává celookresní statistika, neví se, jaké finanční náklady obce na knihovny vydávají, stručně řečeno, situace se vrátila o několik desítek let zpět. Veřejné knihovny v řadě malých obcí doslova bojují o svou existenci, jsou už i případy rušení profesionálních knihoven a jejich převádění na knihovny vedené dobrovolnými knihovníky, nebo jsou knihovnice pověřovány jinými pracemi – vydáváním místního periodika, různými účetními evidencemi pro městský úřad, přičleněním sociálních služeb do knihovny apod.

Budoucnost kvalitního rozvoje veřejného knihovnictví je proto v kooperaci, v přenesení odborných knihovnických činností na profesionální knihovny. Nezáleží na tom, zda se bude kooperační systém jmenovat okresní, střediskový nebo jen knihovnický, ale na tom, jak bude fungovat a jak budou spokojeni čtenáři v celém regionu. Vyším stupněm kooperace, která již nastupuje, je propojení profesionálních veřejných knihoven do regionální (a časem jistě i do národní) knihovnické sítě.

2. Služby veřejných knihoven

Stejně, jak se postupně proměňuje naše společnost, mění se i služby knihoven. Nástup nových technologií, rychlé zavádění a využívání výpočetní techniky, kopírek, nových informačních médií a s nimi souvisejícími službami již většina knihoven ve své práci akceptovala. Využívání počítačů v knihovnických, informačních a dalších agendách je v profesionálních knihovnách již každodenní skutečností. Stačí se podívat na mapu republiky u vystavující firmy KesSoft Tábor, která je jednou z několika softwarových knihovnických firem. Výpočetní a další technika jsou však jen moderními prostředky zkvalitnění a zrychlení knihovnických a informačních služeb. Jejich kvalita ale závisí i na jiných faktorech.

Ve vyspělých demokratických zemích se v posledním desetiletí mění chápání pojmu knihovna. Z převážně uzavřených institucí, které shromažďují, zpracovávají a uchovávají knihovní fondy, se budují otevřené instituce zprostředkávající informace pomocí moderních technologií. Dochází i k podstatným změnám v tendencích knihovnické politiky. V porovnání s minulými léty je větší důraz kladen na širokou veřejnost, hlavně při tvorbě aktivit a programů využívání volného času a vzdělávání obyvatel. Veřejné knihovny by se měly podílet i na vyhledávání aktuálních témat a ve svých programech odrážet potřeby a zájmy jednotlivých skupin obyvatel. V současné době převažují spíše tendence multikulturalnosti a nerozlišování potřeb jednotlivých skupin (kromě tradičního rozdělení čtenářů a uživatelů na děti a dospělé).

Od počátku 90. let se naše veřejné knihovny začaly poměrně rychle a dobře orientovat na tzv. občanské informace – pomoc malým a středním podnikatelům, úředníkům státní správy a samosprávy, regionální informace všech druhů, což bylo ze strany občanů přijato jako rozšíření služeb knihoven. Není důležité, zda občanské informace jsou k dispozici v samostatném informačním středisku, oddělení nebo v půjčovně. Podstatné je, že oblast občanských informací přerůstá rámec kultury, kam jsou veřejné knihovny tradičně zařazovány. Poskytování občanských informací může pomoci při změnách života populace lokality, podpořit zkvalitnění jednotlivých oblastí společenského života vůbec. Občanskými informacemi se veřejná knihovna integruje

do procesů rozvoje nekomerční regionální kultury a přispívá k odstraňování bariér postojů a vztahů veřejnosti vůči sobě a své činnosti.

Zásadní podmínkou zkvalitňování informačních a knihovnických služeb je důkladná znalost demografické struktury místa a regionu umožňující konkretizovat služby a aktivity vůči jednotlivým sociálním skupinám. V této oblasti mají naše veřejné knihovny ještě určitý dluh. Jen málo z nich vyburcovalo stále se snižující procento obyvatel pravidelně využívajících služeb knihoven (pokles od roku 1990 až skoro na 12 %, v roce 1995 už byl určitý vzestup na 13,8 %) k tomu, aby příčiny nezájmu zjistily a analyzovaly. Příčiny jistě nejsou jen v zavedení poplatků nebo v nedostatečné nabídce knihovnických fondů a služeb, ale asi i v tom, že nabídka fondů a služeb se mívá se žádostmi potenciálních uživatelů, z nichž mnozí ani nevědí, že by knihovnu mohli pro svou práci potřebovat. Proto by průběžné zjišťování uživatelských potřeb mělo jít ruku v ruce s nabídkou služeb, novinek a všeho, co knihovna může eventuálnímu zájemci poskytnout (např. nyní už i vstup do Internetu). Kvalitní knihovnické služby budou stále závislé na tom, co může veřejná knihovna nabídnout a to je v současné době pro řadu z nich kamenem úrazu. Co je platné, že knihovna má veškerý fond uložený v počítači, má čárový kód, pracuje v integrované síti a třeba má i vstup do Internetu, když nemá peníze na nákup nových fondů a třeba půl roku nemůže nic koupit. Mezery v knihovnických fondech se doplňují těžko. Zejména u periodik, kdy se ztrácí kontinuita, ale i u odborné a naučné literatury si dobrá profesionální veřejná knihovna nemůže dovolit nedoplňovat. Uživatel tuto literaturu žádá v době, kdy vyšla, důvěru v knihovnu ztrácí a hledá pro své potřeby jiné zdroje. Zřizovatelé, kteří nechápuou veřejné knihovny jako službu obyvatelům, je neodpovídajícími dotacemi odsouvají na místa půjčoven beletrie a dětské literatury. O tom, že si knihovny nemohou na svou činnost v plné výši vydělat, nemá už smysl psát.

Jaké by tedy mohly být trendy vývoje veřejných knihoven. Přes veškeré problémy, se kterým i se potýkaly a potýkají dodnes, zůstávají důležitými kulturními, vzdělávacími a informačními institucemi, jejichž místo a poslání jsou nezastupitelné. Bude pokračovat transformace okresních knihoven na organizace zřizované samosprávou se zachováním objemu tzv. regionálních funkcí pro obyvatele, další knihovny regionu a knihovníky. K rozpadu kooperačních okresních nebo střediskových systémů, tam, kde ještě existují, by mělo docházet s tím, že bude vytvořen jiný model kooperace knihoven (smlouvy regionální knihovny s obecními úřady, nabídka služeb obcím za finanční úhradu apod.), aby nedošlo k poklesu kvality knihovnických služeb na vesnicích. Opět zde můžeme ocitovat Programové prohlášení vlády, které říká o knihovnách velice sporadická slova: „Proces odstátnění kultury započatý v minulém období bude dále pokračovat, zejména se vznikem regionální

samosprávy. Stát hodlá i nadále podporovat síť veřejných knihoven , muzeí a galerií, které jsou významnou součástí osvěty a kulturního prostředí, ale i v této oblasti hodlá posílit úlohu obcí a regionů.“

Rozsah nabídky knihovnických, informačních a kulturních služeb by měl odpovídat stavu společnosti v regionu. Zavádění a využívání výpočetní a další techniky v knihovnách je rychlejší než požadavky potenciálních uživatelů na informace z bibliografických a informačních bází dat, zůstává proto na knihovnicích, jak jim sdělí či je naučí, že se bez informací neobejdou. Problémy veřejných knihoven i jejich další existenci by měl do určité míry vyřešit zákon o veřejných knihovnách, o jehož vydání bychom měli stále usilovat. Sebelepší koncepce knihovnictví jej nenahradí.